

A BRUSSZELI MÁSODIK NEMZETKOZI BIBLIOGRAFIAI KONFERENCIA

(1897 augusztus 2—4.)

DR. ESZTEGÁR LÁSZLÓTÓL.

A századvég szellemi életének kétség nélkül egyik leghatalmasabb megnyilatkozása az a bibliografiai mozgalom, a mely pár év előtt a belga fővárosban indult meg, s amelynek célja alkalmas rendszer alapján megteremteni az emberi elmetermékek összességének egyetemes, teljes repertoriumát. Úgy a rendszer kérdése, mint magának a repertoriumnak megteremtése olyan dolgok, hogy csak is a művelt világ általános érdeklődése, és hosszas, lankadatlan és közös előmunkálatok mellett remélhető az igének testté válása. Mert hogy a nagy mű céljának megfelelhessen: első sorban egységes, mindenütt helyesnek talált s nemzetközi megegyezéssel elfogadott rendszerre van szükség, ezután pedig arra, hogy a közös munkából minden művelt nemzet kivegye a maga részét. Amazt, úgy látszik, a *Dewey Melvil* tizedes osztályozásában sikerült megtalálni. Ami pedig a közös tevékenységre buzdítást illeti, a brüsszeli központ pár év óta majdnem csodákat művel. Mindkét brüsszeli konferencia, de különösen az utóbbi, fényes bizonyossága annak a kitartó és meglepő érzékkel vezetett akciónak, amit a brüsszeli központ az ügy érdekében kifejt. S e pontnál lehetetlen megfedkezni arról a megtisztelő figyelemről, melyben Magyarországot kezdettől részesítették a mozgalom vezérlő emberei. Kétség nélkül nagy érdeme van ebben *Mandelló Gyula* úrnak, kinek szerepéről a mozgalom megindításában, már ebben az előzetes rövid referádámban is meg kell majd emlékeznem. Kivüle az Institut international de Bibliographie bécsi titkára *Junker Károly* úr is bizonyára sokban hozzájárult, hogy a magyarországi bibliográfiai tevékenységre, amely kis kerektek között is tisztességes dolgokat produkált már, oly nagy súlyt fektetnek a brüsszeli intézetben. Hogy ez tényleg úgy van, azt én most a konferencia után határozottan állíthatom, de több körülmény már előbb is tanuskodott erről. Így különösen *La Fontaine* úrnak budapesti látogatása, melynek főmotívuma szoros kapcsolatban van a bibliografiai törekvésekkel. A mult télen volt

itt Budapesten s helyes tapintattal választotta meg azokat, akikkel első sorban érintkeznie kell. Tudva azt, hogy a társadalmi érdeklődés fölkeltése mennyire fontos tényezője a sikernek, gr. *Teleki Sándor* úrhoz fordult, aki följegyzésre méltó ambícióval és hivatottsággal buzgólkodik mindenütt, a hol kulturális törekvéseknek társadalmi támogatását kell megteremteni. Valamint egészen természetes, hogy a szakszerű kérdésekre nézve a magyar nemzeti múzeum könyvtárának vezetőjétől *Fejérpataky László* úrtól s első bibliografiai szakfolyóiratunk szerkesztőjétől *Schönherr Gyula* úrtól szerzett fölvilágosításokat. Mindezekben a tárgyalásokban pedig részt vett *Mandelló Gyula* úr is, ekkor már lelkes híve a Brüsszelben fölemelt zászlónak.

La Fontaine úrnak ez a látogatása épen arra az időre esett, mikor a mi szakköreink a bibliografia rendszeres művelése és szélesebb körökben való népszerűsítése érdekében egy tudományos társaság eszméjével kezdtek foglalkozni. S épen akkor, amidőn már az előkészítő bizottság létre is jött, érkezett meg a brüsszeli második nemzetközi bibliografiai konferenciára meghívó levél a budapesti könyvtárakhoz és bibliografusokhoz. A Nemzeti Múzeum könyvtára egyrészt mint a legelső és legnagyobb magyar könyvtár, de másrészt mint a létesítendő társasággal szoros kapcsolatban álló intézet szükségesnek tartotta, hogy kebeléből valaki részt vegyen a konferencián s úgy a rendszert mint a repertoriumot behatóbban tanulmányozza. Mert jól lehet Magyarországból már *Gyalui Farkas* úr a kolozsvári egyetemi könyvtár tisztviselője a brüsszeli intézetet meglátogatta s kétség nélkül becses tapasztalatokra tett szert, kívánatosnak látszott, hogy valaki a központból is betekintszen a világra szóló vállalat műhelyébe, s épen a konferencia alkalmából.

Nem annyira reprezentációról lehetett itt szó — mert hiszen erre mások kétségkívül inkább lettek volna hivatva — mint inkább arról, hogy a múzeumi tisztikar ifjabb generációjából valaki a helyszínén tanulmányozva a nagy kérdést, igyekezzék elsajátítani azokat a szakismereteket, melyek gyümölcsoztetésére az itthon megindulóféiben levő mozgalom hálás teret fog nyújtani. Abban, hogy erre a feladatra a Magyar Nemzeti Múzeum vezetői engem szemeltek ki, nem csupán eddigi szerény bibliografiai működésem

bőkezű jutalmát tekintem, de a bizalom oly nagymérvű előlegezését, mely a jövőre nézve a legkomolyabb kötelezettségeket rója reám.

A brüsszeli bibliografiai kongresszuson való részvételemről kétféle irányban fogok beszámolni. Hivatalosan *dr. Wlassics Gyula* közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságának, kinek kegyes erkölcsi és anyagi támogatása jutott osztályrészemül, s szorosán tudományosan s a fontosabb modern bibliografiai törekvéseket egybefoglalóan ismertetve a *Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának*, melynek megbízásából s képviselőzetben vehettem részt a konferencián, s mely intézetnek jó hite és kulturális jelentősége megbecsülhetetlen ajánlólevél volt részemre.

Most mindössze külső képét óhajtom egy pár vonással megrajzolni ennek a konferenciának, mely úgy vezérlő emberei kiváló egyéni tulajdonainál fogva, mint a fölmerült kérdések révén úgy hiszem minden tagjára mély impressziókat gyakorolt, s melynek főcélja és rendeltetése épen ezeknek a kedvező impresszióknak fölkelése lehetett. Hiszen ismeretes a mozgalom vég célja, melyet e szó: *világbibliografia* tökéletesen kifejez. Ennek elérése pedig egyetlen eszköz található csupán: a művelt világ egyetemes érdeklődésének fölbresztése. Ha ez megvan, minden megvan. Csakhogy ez a nagyobb dolgok közé tartozik s *Otlet* és *La Fontaine* urak hosszasan tudnak beszélni azokról az ezer fajta ötletekről, kísérletekről, melyek már az eddigi rövid idő alatt épen a jelzett cél érdekében fölmerültek és alkalmaztattak. Elég az *Office* helyiségeiben csak egy kissé szétttekinteni, hogy a sokfajta tevékenységről meggyőződünk, mely pedig még mindig nagyobb részt csak az előkészítés, a buzdítás, a népszerűsítés munkája. Levelek a világ minden részéből, melyekben tanácsokat kérnek vagy adnak, eredményekről számolnak be s terveket közölnek, folyóiratok, hirlapok, czédulaküldemények, s mindez a legnagyobb rendben. S ezek mellett minduntalan gazdagodnak a repertorium czéduláit magukba foglaló fiókos szekrények, évezredek kulturájának emez első leltár kísérlete. Komoly férfiak és hölgyek 8—10-en mint rendszeren alkalmazottak végzik a különböző munkát az igazgatók La Fontaine és Otlet rendelkezései szerint. Valóban gyönyörűség nézni ennek a két érdekes embernek igazán őszinte és, talán elmondhatjuk, önzetlen fáradozásait. A mi idejük marad ügyvédi s több irányú tudományos és társadalmi

elfoglaltságukból, mind a bibliografiának szentelik. Annyira lelkükhöz nőtt ez, hogy el se tudnának lenni nélküle.

— Alig marad, uram, időnk olvasni, annyira igénybe vesz a bibliografia, — mondta La Fontaine, midőn egyszer a magukra vállalt feladat nagyságára czéloztam. S mondott még sok érdekes dolgot, a melyekre itt ki nem terjeszkedhetem. Csupán Otletnek egy nyilatkozatát kell fölemlítenem, mely minket közelebből is érdekel. Egyik összejövételünk alkalmával a mozgalom internáczióális jellegéről beszélgettünk, s ekkor mondta a következőket:

— Valóban Uram internáczióális már a kezdete ennek a mi vállalkozásunknak. Két *belga* — én és La Fontaine barátom — tűnődik azon, hogy a sociologia s esetleg az összes tudományok repertóriumát mi módon lehetne legczélszerűbben megteremteni. S éppen ebben az időben találkozom Ostendeben az *ön egyik honfitársával* — avec mon ami *Jules Mandello* — s egy *magyar* ember elbesszéli nekem, hogy *Amerikában* egy új bibliografiai rendszerről hallott, mely ott nagyon rohamosan terjed. Azonnal átmentem Londonba s ott a British Museum révén ráakadtam a Dewey táblázataira, s most uram itt köröttünk egy nagy internáczióális társaság buzgólkodik velünk együtt az eszme diadaláért.

Ennek a társaságnak névsorát nem fogom ide írni. A *Liste des Membres de la Conférence Bibliographique Internationale. Deuxième Session. Bruxelles 2—4 Août. 1897.* pontosan közli az összes jelentkezők jegyzékét s nem egészen tanulság nélkül való ebbe a jegyzékbe bepillantani. Kitűnik ebből, hogy a két dilettáns által megindított mozgalom nagyon széles hullámokat vetett s e hullámok eljutottak a művelt társadalom legkülönbözőbb tájékaira. A legkomolyabb bibliografiai szakkörök, nagy könyvtárak, múzeumok, tudományos intézetek mind tudomást vettek a brüsszeli törekvésekről, s habár a nézetek nem egyeznek meg mindenben, a kérdéssel mindenütt foglalkoznak, a hol könyvek és könyvtárak vannak. De az eszmének életrealóságát s az életben gyökerező természetét legjobban bizonyítja, hogy nem csak könyvtárnokok érdeklődnek iránta, hanem a társadalom legkülönbözőbb elemei, mint ezt az említett névjegyzékből mindenki megláthatja. Talán még soha sem dokumentálódott kézzelfoghatóbban, hogy a könyvtár és a tudomány nemcsak a könyvtárnokoké és szaktudósoké, hanem minden művelt emberé, mint a brüsszeli vállalatnál s ennek

különösen legnevezetesebb életjelensége, a szóban forgó konferencia alkalmából. Az élet, a művelt élet szükséglete s nem kierőszakolt teoria vezette rá a már többször említett két belga ügyvédet az egyetemes repertorium kérdésére, s a világra bocsátott szavuk mindenütt visszhangra talált a művelt életet élő emberek körében. Tudjuk, — hiszen a múlt évben elmondottam e helyen röviden a kérdés történetét¹ — hogy az ügyet a belga kormány előterjesztésére *II. Lipót* belga király mily nagylelkűen tette magáévá (ujabb dicsőséget szerezve nevének, s őt annyira becsülő országának az egyetemes művelődés történetében) s az is ismeretes, hogy a brüsszeliek is büszkék városuk új nevezetességére, mely újabb eleme internáczióális érdekességöknek. Ezek a körülmények magyarázzák azt a szives fogadtatást, melyben a konferencia tagjai részesültek. A brüsszeli lapok folytonosan a legszimpathikusabb figyelemmel kísérték a tanácskozásokat, noha akkor a konferenciák és a kongresszusok egész özöne vette igénybe éberségüket és figyelmüket. Mellékesen megemlítem, hogy az egész nyugateurópai sajtó megemlékezett erről a kulturális mozzanatról s a legkivonatosabb névjegyzékek sem feledkeztek meg az első magyarországi könyvtár kiküldöttjéről. Brüsszel városának a tündérfényű Hôtel de Ville-ben adott Raout-ját csak a történeti hűség kedvéért említem föl. Egyébként itt van a Carte de Membre után a teljes »Ordre du Jour.« *Dimanche 1. août* 9 h. $\frac{1}{2}$ du soir Réception à l'Hôtel de Ville. Raout offert par l'Administration communale de Bruxelles aux Membres de la Conférence Bibliographique Internationale. *Lundi, 2 août* 10 h. du matin. Séance d'ouverture. 2 h. du soir. Visite a l'office International de Bibliographie. 8 h. du soir. Excursion à Tervuern. *Mardi, 3 août,* 9 h. $\frac{1}{2}$ du matin. Seance de discussion. 11 $\frac{1}{2}$ h. du matin. Visite à la Bibliothèque Royale. 2 h. du soir. Seance de discussion. 7 h. du soir. Diner offert aux Membres, à la Laiterie du Bois de la Cambre. *Mercredi, 4 août* 9 h. du matin. Séance de clôture. 10 h. 53 matin. Départ pour Anvers. 2 h. du soir Visite au Musée Plantin. Tanulságos és kellemes programm, melynek szabályszerű keresztülvitele La Fontaine és Otlet urakon kívül az Institut international de Bibliographie kiváló elnökének *Descamps*

¹ Magyar Könyvszemle, 1896. évf. 341—350 ll.

lovag, belga senator és brüsszeli kir. akad. tag úrnak az érdeme. A más tereken is (pl. az interparlamentáris kongresszusok) anynyira elismert és kedvelt férfiúnak szélesköri tudománya s ritka szónoki képességei nagyban hozzájárultak. hogy a tanácskozások állandóan a legelőkelőbb szivonalon maradtak s a legsimábban folytak le. A konferenzia egész anyagát magában foglaló s nemsokára megjelenő kiadványból fog plasztikusan kidomborodni egyéniségének érdekessége, amely elnöki szereplése közben különösen megnyitó beszédében, de nem kevésbbé későbbi, a vita kiegyenlítésére irányuló felszólalásaiban oly gyakran megnyilatkozott. Megnyitó beszéde a modern bibliografiai munkásság elegáns és komoly dicsőítése volt. Ha majd a pontos szöveg kezeink között lesz, egy pár nevezetesebb passzusát szószerinti fordításban fogjuk közölni. A megnyitó ülésen ezenkívül fölolvastak egyes meg nem jelent jelentkezők igazolásait, így többek közt *Rimbaud* francia közoktatásügyi miniszterét, melyben sajnálatát fejezi ki, hogy Franciaország hivatalos képviseltetéséről nem gondoskodhatott, s *Dewey Melvilét*, a rendszer megalapítójáét, kit fontos körülmények akadályoztak a megjelenésben s több kisebb értesítést, így a magyar bibliografiai társaság előkészítő bizottságáét is, melyet gróf *Teleki Sándor* és *Schönherr Gyula* urak irtak alá s melyben jelzik, hogy a magyar nemzeti múzeum kiküldöttje a bizottságot is képviseli. Igen nevezetes adatokat tartalmazott La Fontaine jelentése az Institut eddig elért eredményeiről s az eszme hódításairól a különböző államokban. Ezeknek tanulságait részletes tanulmányomban fogom kifejteni. Úgy szintén föl fogom használni azokat a részletes munkálatokat, melyeket ugyancsak ezen az ülésen *Junker* az Institut bécsi titkára az ausztriai, *Lunstedt* stockholmi kir. könyvtári igazgató a svédországi és *Vorsterman* a hollandi bibliografiai állapotokról előterjesztettek. Becses anyagot szolgáltat a *Biscole Walternek* a New-York State Library képviselőjének beható tanulmánya az amerikai bibliografiáról. E rapportok egy részét s még másokat is nagyobbbrészt már a konferenzián nyomtatásban szétosztották a tagok közt.¹ Egyáltalán a nyomtatványokkal nem takarékos-

¹ Catalogue des Publications de l'Office et de l'Institut International de Bibliographie. Principes généraux de la Classification décimale. Ueber den Stand der Bibliographie in Oesterreich. (Junker.) Reasons for using the »Ex

kodtak. Az első ülés után d. u. 2 órakor volt az Office-ban *Otlet*nek nagyszabású előadása a deczimális rendszerről, a czédulákról és repertoriumról. Élvezettel és hévvel magyarázta az egész bonyolodottnak látszó műveletet, amit tizedes osztályozásnak neveznek s majdnem 2 órát tartó előadásából igazán sokat lehetett tanulni. Szétszótottak ez alkalommal is egy füzetet, mely a különböző czédula mintákat tartalmazza.¹ Itt tűnt ki igazán, hogy mennyire alaposan ismerik ezek az urak a kérdésnek minden legparányibb részletét, s mily mély meggyőződéssel hirdetik annak hasznosságát, czélszerűségét és fontosságát. Ennek az inkább demonstratív jellegű előadásnak főcélja volt először a czédulának, mint fontos bibliografiai tényezőnek, továbbá a számjegyeknek, mint az internáczióális bibliografia egyedül biztos eszközének jogosultságát és jelentőségét kimutatni. Ennek a redkivüli anyagnak kezelése másként, mint czédulák segítségével, nem is képzelhető, ahhoz pedig, hogy egyetlen katalogus a világ bármely nyelvét beszélőnek is szolgálatára lehessen, csakis a számjegyek alkalmasok. Ezt a két főtételt fejtegette a legnagyobb szellemességgel és szakértelemmel *Otlet* úr, igazán hálára kötelezve mindenkit, akit a rendszer misztikus szövevényessége talán nyugtalanított. Ennek a titokzatosságnak eloszlatására szolgáltak azok a szives felvilágosítások is, melyekkel az Office hivatalnokai, élükön a két igazgatóval, oly készséggel szolgáltak az érdeklődőknek. A magyar bibliografiai társaságnak küszöbön levő megalakulása az én érdeklődésemet még fokozottabbá tették s La Lontaine és *Otlet* urak ezt észrevevén a konferenciára következő héten külön részesítettek becses utbaigazításaikban, megjelölve a mi létesítendő társaságunk legelső feladatait arra az esetre, ha az Institut-vel illetve az Officeszel egybehangozóan akarjuk a magyar nemzeti bibliográfia kérdését megoldani.

A következő nap (augusztus 3.) volt a tanácskozások leghevesebb napja. Már a d. e. ülés elején, melyen különben az a megtiszteltetés érte a Nemzeti Múzeum kiküldöttjét, hogy az egyik társelnöki tisztséggel bízott meg, fölszólalt a párisi Arsenal-könyv-

pansive Classification in an International Bibliography (Cutter.) Abfassung der Titelcopien (Jellinek). Classification Décimale des Sciences photographiques.

¹ Les Modes divers de Coopération au Répertoire Bibliographique Universel. (Types de Publications.)

tár képviselője *Funk-Brentano* úr s francia elevenséggel kemény támadást intézett a tizedes osztályozás alapján tervezett repertorium ellen. Összeállította az összes ellenérveket, beszélt a rendszer komplikáltságáról, az eszme kivihetlenségéről, szóval elmondta mindazt, amit Dewey számjegyei s a brüsszeli repertorium ellen föl szoktak hozni, s a miket legáttekinthetőbben *Hartvig* a hallei könyvtár nagy tekintélyű igazgatója legújabbban a *Cosmopolis* júliusi kötetében¹ foglalt össze. Meggyőződése szerint a tizedes osztályozás legfeljebb az exact tudományokra alkalmazható, a könyvtáraknál el sem képzelhető s legezészerűbb volna a nagy könyvtárak repertoriumai alapján egy névszerinti repertoriumot szerkeszteni. Élénk fejtegetéseit nagy figyelemmel hallgatta mindenki, mert elégánsan beszélt s az árnyoldalakra rámutatni sohasem érdekeltlen. Különösen, ha az által a fényes részek annál inkább föltünhetnek. Itt pedig az volt az eset. Mert abból a vitából, amit ez a fölszólalás provokált, s melyben Junker, Baudouin, Sebert, Otlet stb. urak vettek részt s mely Descamps elnök úrnak is alkalmat szolgáltatott annak bemutatására, hogy mennyire tisztában van bibliografiai tendenciákkal, kitünt, hogy az **internacionális bibliografiai repertorium** megvalósítására alig képzelhető alkalmasabb rendszer mint a tizedes osztályozás. Tehát itt nem könyvtárak új rendezéséről van szó, — minden könyvtár maradhat úgy amint van, — sem szakrepertoriumokról, melyek csak egyes tudományszakok vagy egyes nyelvek részére készülnek, hanem egy nagy egyetemes és internacionális bibliografiai repertoriumról, mely pl. a kevésbé elterjedt nyelvekre nézve valószínűs áldás. Funk-Brentano a szavazásnál nagy kisebbségben maradt. Hanem részletekbe a pontnál sem bocsátkozhatom.

A zajos tanácskozás után a brüsszeli királyi könyvtárt látogatta meg a társaság. *Fétis* főconservateur üdvözlő beszéde után *P. Van den Gheyn*, a kéziratosztály vezetője bemutatta a könyvtár nevezetesebb középkori kézíratait, s itt volt alkalmam több nagybecsű emlék között a Corvina híres és remekszép Missalejét szemügyre venni. Úgy látszik, egy kis kiállítást rendeztek részünkre, a mi nagyon érdekes és kedves dolog volt, de engem, aki a

¹ *O. Hartvig*. Die Bewegungen auf dem Gebiet des internationalen Bibliothekswesens *Cosmopolis*. Vol. VI. No. XVII. 547.

könyvtár egész berendezését és szervezetét szerettem volna áttekinteni, nem egészen elégitett ki. Hanem a következő héten *Gossart* conservateur úr lekötő szívéssége lehetővé tette, hogy egy igen élénk könyvtár belső életébe bepillantassak. Megismertette az adminisztráció főbb elveit, melyek sok buzgalommal a művelt közönség kívánalmainak mentül készségesebb kielégítésére irányulnak. Olvasótermük, de különösen az elegáns és gazdag *Salle des Périodiques* minden könyvtári embert kellemesen lephet meg. Készséggel ellátott a könyvtárra vonatkozó nyomtatványokkal is, melyeket alkalom adtán szintén fel fogok használni. Az augusztus 3-iki tanácskozáson különböző bibliografiai rendszereket mutattak be s folytatták a tizedes osztályozás s a repertoriumra vonatkozó vitát, s egyes speciális kérdéseket tárgyaltak. Így *Cutter* a northamptoni *Forbes Library* kiküldöttje a bibliografusok előtt, már rég ismeretes betűk alapján szerkesztendő bibliografia rendszeréről tartott előadást, *Depain* a párisi stenografiai intézet igazgatója, *Mourlon*, a belga geologiai intézet főnöke, *Weissenbruch* a vasúti kongresszus képviselője saját szakmák szempontjaiból fejtegették a repertorium egyes kérdéseit. Édekes volt többek közt *Bouquillan* abbé úr, a washingtoni theologia tanárának fölszólalása az iránt, hogy a felsőbb oktatásban nagyobb gondot kellene fordítani a bibliografiai tudományok művelésére. Végül pedig *Sébert* tábornok javaslatára második brüsszeli nemzetközi bibliografiai konferencia üdvözölte a belga kormányt azokért a becses intézkedésekért, melyekkel két év óta a bibliografia ügyét annyira előre vitte s azt az ohajtását fejezte ki, hogy a többi államok is működjenek közre e nagy kulturális tényező megteremtésében. A nemzetközi érdeklődés továbbra is az *Justitut*, a központi bibliografiai tevékenység pedig az *Office* feladata marad. S voltaképp ez az ügy mai studiuma. A szerint, amint a művelt országok nagyobb és nagyobb számmal fognak a mozgalomhoz csatlakozni, mind jobban meg fogja közelíteni a brüsszeli szerény kezdeményezés azt az ideált, melynek elérésével a végéhez közelítő század legmagasztosabb kötelesegeinek egyikét teljesíti a jövő irányában.

Az utolsó (augusztus 4-diki) tanácskozási napon is sok kérdés került napi rendre, azonban beható megvitatásukra már nem igen maradt idő. Különben a konferenciáról megjelenő hiteles kiadvány pontosan közölni fogja az egyes indítványokat, melyek között

érdekesebbek *Andrews* a chicagói John Crerar Librarytól a czédulák nyomtatása, továbbá *Sury és Lameereé* egy szakiskola fölállítására tárgyában. *Bergmans* bemutatott egy új czédularendszert az archeológiára alkalmazva, *Bauduin* a rendszernek az orvosi tudományokra való alkalmazását fejtegette. A tudományos társulatok és az egyes tudósok fölkértek, hogy kiadványaik pontos jegyzékét küldjék be az Officenek. S még sok többé-kevésbé fontos, részletkérdés szerepelt a napi renden melyeknek adatait jelzett szakszerű dolgozatomban fogom a szükséghez képest fölhasználni, s melyeknek tanulságai majd az 1900-i párisi konferencián lesznek konstatálhatók.

A konferenzia végső akkordja az antwerpeni kirándulás volt, ennek a bibliografiai része pedig a Plantin-múzeum megtekintése. Hatalmas, ékesen szóló emléke ez is a belga kulturának, melyet az általános közgazdasági jólét mellett világhírű templomok, ritka gazdagsági műgyűjtemények stb. stb. hirdetnek századok óta s mely most a század végén ezzel a bibliografiai mozgalommal az egyetemes művelődéstörténet újabb fejezetében is helyet kér magának!

Most pedig teljesítem legkedvesebb kötelességemet s fejezem ki hálás köszönetemet *Szalay Imre* nemzeti múzeumi igazgató urnak és *Fejérpataky László* urnak, a múzeumi könyvtár igazgató-őrének, kiknek nagybecsű előterjesztése, továbbá *Szmrecsányi Miklós* min. osztálytanácsos urnak, kinek jóindulatú érdeklődése a nagyméltóságú miniszterium elhatározására a dolgok természeténél fogva nagy befolyással voltak. De, — last, not least, — a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőségének szives támogatásáról sem szabad megfeledkezni, habár ezen a helyen erre nézve nem adhatok szabad folyást érzelmeim kifejezésének.